

Miriam Viršinská

A protestáns pátens a magyar és a szlovák történetírásban

A PROTESTÁNS PÁTENS kérdéskörével keletkezése óta számos szlovák, magyar, valamint osztrák történész – s nem csupán egyháztörténész – foglalkozott. Ez a jelenség természetesen összefügg azzal az érdeklődéssel is, melyet a pátens kiadásának politikailag igen mozgalmas korszaka váltott ki. A 19. század '50-es éveinek végén ugyanis a Habsburg-monarchiában olyan belpolitikai válság bontakozott ki, mely végül a neoabszolutizmus bukásához vezetett. Egy majd tíz évig tartó, viszonylag nyugalmas, békés időszak után a soknemzetiségű birodalomban az események ismét a nemzetek „ébredésének” irányába mutattak. Ferenc József törekvése, hogy visszaállítsa a forradalom előtti állapotokat, végül végrehajthatatlannak bizonyult. Ugyanakkor nem sikerült megvalósítania a személyes abszolutizmus rendszerének megteremtésére irányuló elképzeléseit sem. A forradalom eredményeit, így például a jobbágyság felszabadítását, a polgári szabadságjogok bővítését stb. már nem lehetett meg nem történné tenni. A legégetőbb problémának a nemzeti-ségi kérdés megoldatlansága mutatkozott. A monarchia soknemzetiségű birodalom volt, melyet azonban uralkodója igyekezett egy egységes, „nagyosztrák” állammá formálni. Ferenc Józsefnek azonban a dinasztikus elvvel nem sikerült egységesítenie birodalmában a politikai, a nemzeti, a vallási és a kulturális partikularizmust.

A protestáns pátens egyike volt azoknak a változtatásoknak, melyek az osztrák-piemonti konfliktusban elszenvedett osztrák vereség után következtek. Az 1859. szeptember 1-én kiadott magyarországi protestáns pátensnek – mely az erdélyi szász evangélikus egyházra nem terjedt ki – Magyarországon jogi alapot kellett volna biztosítania a protestáns egyházak számára egy egységes és független egyházi rend kialakítására, az osztrák konzisztórium rendszer alapján. Magyarországon a protestáns pátens kiadása nyílt ellenálláshoz vezetett, melynek különböző egyházjogi, politikai és nemzeti okai voltak. A szept-

temberi rendeletről folytatott viták kapcsán hamarosan két, egymással élesen szembenálló csoport körvonalai bontakoztak ki. Az egyik oldalon álltak a „patentalisták”, akik elfogadták a páténst, velük szemben pedig az „autonomisták”, akik a kezdetektől bizalmatlanul álltak e kérdéshez és a páténst határozottan elutasították.¹

A 19. század derekán a magyarországi protestánsok döntő többsége három eltérő nyelvi és etnikai csoporthoz tartozott: a magyarhoz, a némethez és a szlovákhhoz. A megközelítőleg 830 000 evangélikus közül 180 000 volt a magyar, 200 000 a német és 450 000 a szlovák etnikumú, a reformátusok száma hozzávetőleg 1 600 000 lehetett és szinte kizárólag a magyarok közül kerültek ki.² Ebből a szempontból tehát a pátenssel kapcsolatos küzdelmeket leginkább két nemzet, a magyarok és a szlovákok vitájaként is értelmezhetjük,³ miközben a pátens kiadását a német egyházi szakemberek nagyrészt támogatták, hiszen a szöveg egyértelműen analógiát mutatott a rajna-westfáliai egyházi renddel.⁴

A pátens rendelkezései Magyarországon mindkét protestáns egyház esetében érintették az egyházi élet és a szervezet legfontosabb kérdéseit. Az egyházi szervezet továbbra is háromszintű (lelkész, szenior, szuperintendens), az önkormányzat és a bíraskodás pedig négy szintű (község, szenior, szuperintendens, zsinat) maradt. A pátens megerősítette a protestáns egyházak korábban is érvényes, saját egyházi iskolarendszerük autonóm irányításához

¹ URBANITSCH-WANDRUSZKA, 1995. 502.

² GOTTAS, 1965. 46.

³ A szám szerint 229 ágostai vallású evangélikus hitközségben, melyeket a pátens rendelkezései alapján szerveztek meg, a szlovák nemzetiségű evangélikusok voltak többségben. URBANITSCH-WANDRUSZKA, 1995. 504. A pátens alapján irányított községek száma a legújabb történeti kutatások alapján van megadva. Azonban a régebbi művekben – főképp szlovák történészek munkáiban – ezek száma nem egységes. Samuel Štefan Osuský például 340 olyan egyházközségről beszél, melyeket a pátens alapján irányítottak (lábjegyzetben 430 ilyen egyházi testületet említ), P. Bujnák szerint pedig 1860. január 10-től március 20-ig 341 gyülekezetet szerveztek a pátens szerint, a többiek közül sok épp szervezés alatt állt, sokan köszönetüket küldték az uralkodónak, és összesen csak 30 olyan egyházközség volt, amely nyíltan a pátens ellen foglalt állást. Bujnák Ján Borbis írásából indult ki (Borbis, Ján.: *Die evangelisch-lutherische Kirche Ungarns*. NÖRDLINGEN, 1861. 342.). BUJNÁK, 1927, 209. Ctiboh Zoch pedig a *Cirkewné listyben* (*Egyházi lapok*) több mint 400 olyan gyülekezetéről ír, mely önként vetette magát alá a pátens rendelkezéseinek. ZOCH, 1865. 350.

⁴ Ján Borbis, aki ekkoriban német területen élt és dolgozott, tájékoztatta Jozef Miloslav Hurbant arról, hogyan reagáltak a német protestánsok a pátens kiadására. Ján Borbis Jozef Miloslav Hurbannak, 1859. nov. 23. Archív literatúra a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine, (ALU) signatúra M 23 A 45.

való jogát, de emellett az állam fenntartotta magának az oktatás szakmai színvonalának, a tanárok felkészültségének, politikai megbízhatóságának és a tankönyvek tartalmának ellenőrzésére vonatkozó jogokat. Az ilyen és más jellegű ellenőrzések irányítására a Császári és Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon belül külön részlegeket hoztak létre, melyekben a protestáns egyházakhoz tartozó személyek foglaltak helyet. Jelentős változások mentek végbe a korábbi egyházigazgatás területi szervezeteiben, valamint az egyházi tisztségviselők és a független testületek tagjainak megválasztásában és beiktatásában is.⁵

A szlovák historiográfiában a 19. századra vonatkozó egyháztörténeti kutatások sokkal hiányosabbak, mint a hasonló, 18. illetve 20. századra irányuló vizsgálatok, amelyre példa a protestáns pátens esete is. A protestáns pátens körüli vitával, mint az 1860-as évek elején megjelenő szlovák nemzeti mozgalom első komoly megnyilvánulásával a szlovák történetírás elsősorban politikai kontextusban foglalkozott, a szlovák nemzeti-politikai mozgalmak előjeleként értelmezve azt. A szlovák kortársak szemszögéből azonban a pátenssel kapcsolatos küzdelmek maguk is rendkívül fontos részét képezték a mozgalomnak, bizonyítja ezt az a tény, hogy a vitákban a szlovák nemzeti politika vezetői is részt vettek, közöttük Karol Kuzmány, Jozef Miloslav Hurban és Michal Miloslav Hodža.⁶

A protestáns pátensnek különösen azok a történészek szenteltek figyelmet, akik a 19. század második felének szlovák nemzeti-politikai mozgalmával foglalkoztak, de a pátent érintő vitákat elemzik a fent említett politikusok életét feldolgozó munkák is. A kérdéskör azonban a szlovák történetírásban jóval nagyobb teret érdemelne. A szlovák evangélikus és más egyházi kiadványok közül egyedül a *Cirkevné listy* (*Egyházi lapok*) című folyóirat szerkesztősége tett kísérletet arra az 1950-es években, hogy egységes képet adjon a pátenssel kapcsolatos vitákról. Erre a pátens kiadásának századik évfordulója adott alkalmat, ekkorra ugyanis az egyes egyházkerületek lelkészei befejezték a körzetükre vonatkozó levéltári források kutatását és kiértékelését,

⁵ PODRIMAVSKÝ, 1992. 279.

⁶ Karol Kuzmány (1806–1866) író, besztercebányai evangélikus lelkész, 1849-től teológiát oktatott a bécsi egyetemen. Jozef Miloslav Hurban (1817–1888) a 19. századi szlovák történelem meghatározó alakja, evangélikus lelkész. Az 1840-es években a szlovák nyelvi emancipáció érdekében tevékenykedett, 1848–1849-ben a szlovák fegyveres megmozdulások egyik vezetője, majd haláláig az egyik legtekintélyesebb szlovák politikus. Michal Miloslav Hodža (1811–1870) Hurban és Ľudovít Štúr mellett a szlovák nemzeti triász harmadik alakja, líptószentmíklósi evangélikus lelkész. (A szerk.)

s összevethették ezek eredményeit.⁷ A *Cirkevné listy* törekvéseinek eredményeképpen néhány tanulmány meg is jelent a pátens vitájáról a trencsényi és az árvai egyházmegyékre, valamint a pozsonyi szuperintendenciára vonatkozóan (Trencsényi egyházmegye – Adam Barica,⁸ Árvai egyházmegye – Ján Štrba⁹).

Pavel Bujnák volt az egyik első történész, aki a protestáns pátenssel foglalkozott.¹⁰ A pozsonyi szuperintendensről, Karol Kuzmányról írott monográfiájában¹¹ egy egész fejezetet szentelt a pátens ügyének, mivel Kuzmány egyike volt a rendelkezés szerzőinek. Bujnák szerint a pátens kiadása – ami már az 1848-49-es forradalmi időkben érlelődni kezdett – a szlovák nemzeti élet „aranykorának” kiteljesedését fémjelezte. A pátens kiadásával az uralkodó célja ugyanis a fellázadt magyarok politikai hatalmának megvonása volt, így jutalmazva a hűséges nemzetiségieket, akik a forradalom alatt a magyarokkal szemben a bécsi udvar mellett foglaltak állást. Kiadásával kapcsolatban tehát nem szabad megfeledkeznünk arról a tényről, hogy az uralkodó ezzel a nemzetiségieket akarta erősíteni (még az új fejlemények, az 1850-es évek végén egyre erősödő nemzeti mozgalmak törekvéseinek ismeretében is). Bujnák viszont még egy rendkívül fontos szempontot is hangsúlyozott: ha az egyház világi képviselőinek – főképp a magyar nemesi köröknek – az érdeklődése nem nőtt volna meg különösképp a pátens iránt, azaz, ha nem kezdtek volna erőteljes tiltakozásba, a pátent az egyház teljes megelégedéssel fogadta volna. Ez több evangélikus, többek között Ján Juraj Bauhofer,¹² budai német evangélikus lelkész szavaiból is kivehető, aki úgy jellemezte a pátens előtti egyházat, hogy sem a belső, sem a külső viszonyok nem tették lehetővé a fejlődését. Továbbá külföldi evangélikusok is lelkesen üdvözölték a pátent (például a német evangélikus papság általi pozitív fogadtatásáról ír Ján Boris, Németországban működő evangélikus lelkész és egyháztörténész, egy Jozef Miloslav Hurbannak címzett levelében). Ők mindenekelőtt azt a demokratikus fordulatot helyeselték, amelynek a magyar protestáns

⁷ N. N., 1959. 79.

⁸ BARICA, 1959.

⁹ ŠTRBA, 1959.

¹⁰ Pavel Bujnák (1882–1933) irodalomtörténész és kritikus. Szakmai érdeklődése főként az irodalomtörténetre, az irodalomkritikára, az esztétikára, valamint a filológiára és az összehasonlító irodalomtudományra irányult. Pozitivistának tartotta magát és állást foglalt az apriorizmus ellen.

¹¹ BUJNÁK, 1927.

¹² J. J. Bauhofer pátenssel kapcsolatos álláspontja: BAUHOFFER, 1860.

egyházban a pátens kiadása után kellett volna bekövetkeznie. Főképp azt üdvözltek, hogy az új egyházi előjárókat a híveknek kell megválasztania.

A pátenssel kapcsolatos első benyomások tehát kedvezőek voltak, de amikor megkezdődött a rendelet egyes pontjainak megvitatása, s amikor azok elfogadásáról kellett volna dönteni a konventeken, a világi tisztviselők érvényre juttatták politikai szempontjaikat, ami aztán a pátens negatív értékelését eredményezte. Maguknak az evangélikusoknak az állt az érdekében, hogy a magyarországi protestáns egyház további jogokat szerezzen, a politikusoknak ellenben az kedvezett volna, ha tovább erősíthetik helyzetüket a bécsi udvarral szemben. Az evangélikus egyház magyar köznemességből álló világi képviselői az 1860-as évek elejére már eléggé megerősödtek ahhoz, hogy ellenálljanak az uralkodói rendeletnek, ami végül annak végleges visszavonásához vezetett.¹³

A következő szlovák történész, Daniel Rapant¹⁴ *Koniec absolutizmu. Októbrový diplom* című tanulmányában, ami az *Osudy Memoranda 1861–1941*¹⁵ című kötetben jelent meg 1941-ben, a pátens kiadásakor fennálló egyházi-politikai helyzetre mutat rá. Az eredeti rendelet egyik szerzője még 1851-ben Karol Kuzmány volt. Rapant hangsúlyozza, hogy ha a pátens abban az időben került volna kiadásra, amikor Kuzmány kidolgozta javaslatát az egyház-kerületek újjászervezéséről „a polgári körzetek határainak figyelembe vételével”, nagyobb eséllyel tartották volna be. A forradalom utáni időszakban a meggyengült magyar politikai elit nem tudott volna nyomatékosan fellépni az uralkodói rendelet ellen. A magyarországi nemzetek számára főleg a pátens azon pontjai bírtak kiemelkedő jelentőséggel, amelyek megengedték az egyházi szervek nemzetiségi alapon való kiépítését, ami jelentősen lefékezte volna a magyarosító törekvéseket a protestáns egyházakban. A pátens feladata az lett volna, hogy eltávolítsa az egyházi vezetésből a magyar nemességet, mely főszerepet játszott a szeniorátusi és kerületi konventekben,

¹³ BAUHOFFER, 1860. 207.

¹⁴ Daniel Rapant (1897–1988) az első professzionális szlovák történész, a modern szlovák historiográfia alapítója, a szlovák történelem koncepciójának megalkotója volt. Történeti munkásságára jellemző a széleskörű levéltári anyaggyűjtés, a terjedelmes dokumentumgyűjtemények kiadása és a források precíz elemzése. Rapant történeti munkái a szlovák nemzeti történelem jelentős korszakait fogják át. A szlovák nemzeti történelmet szélesebb közép-európai és állami kontextusba illesztette, foglalkozott a legrégebb szlovák történelem kérdéseivel, a szlovák–magyar viszony, a magyarosítás, a nemzetiségi kérdés problematikájával, szlovák történelmi személyiségekkel és eseményekkel a 18. század '80-as éveitől a 19. század '60-as éveinek végéig.

¹⁵ RAPANT, 1941.

annak ellenére, hogy a magyarországi evangélikus bizottságokban és az egyes egyházi testületekben a többséget a szlovák nemzetiségűek tették ki. A rendelet szerint a világi képviselők hatósági jogkörét a városokra vonatkozóan is átvették volna az egyházközségek, amelyek nem csak a lelkész, a tanító, és a helyi egyházi vezetőség megválasztásában vehettek volna részt, hanem beleszólásuk lett volna a szeniori és a szuperintendensi testületek összetételébe is.¹⁶

Ján Ďurovič,¹⁷ szlovák egyháztörténész is több tanulmányt írt, melyekben a protestáns pátens problematikájával foglalkozott (például: *Boj o patent v cirkevných časopisoch, Hurbanova cirkevnoliterárna práca*).¹⁸ Ďurovič, ahogyan a többi szlovák történész is, elsősorban a pátens körül kibukkanó viták különös hevességére és intenzitására hívta fel a figyelmet. E harcokban több résztvevőnek az egyházban betöltött pozíciója is veszélyben forgott. Ďurovič hangsúlyozza, hogy a pátenssel kapcsolatos viták nem csak egyházi értékekről folytak, de határozott politikai, szociális, kulturális és nemzeti jellegük is volt. „A szlovák nemzet életéről” is szóltak, melyet nemegyszer éppen egyházi téren harcoltak ki és védelmeztek. Ďurovič szerint elsősorban a szlovák községi lelkészek, a számtalan szlovák kisnemes, a tanítók harca volt ez a magyarországi főnemesség képviselőivel szemben, akik elkezdtek érvényesíteni magyarosító törekvéseiket.¹⁹ Ezzel kapcsolatban a szerző a továbbiakban a korabeli sajtónak szenteli figyelmét, megvizsgálja, hogyan jelentek meg a küzdelmek az újságokban. A korabeli evangélikus újságok és folyóiratok egy részét a pátens vitái miatt alapították. Közéjük tartozik az *Evanjelické cirkevní noviny*, melyet Jozef Podhradský és Ján Seberíni²⁰ adtak ki 1860-tól, továbbá a *Cirkevní listy*, Jozef Miloslav Hurban szerkesztésében. Mindkét lap kiállt a pátens mellett, azt teljes mértékben támogatta, ám a Samuel Líšek által szerkesztett és Ľudovít Geduly (Geduly Lajos), a dunáninneni egyházkerület szuperintendense által támogatott *Evanjelík* a rendelet ellen foglalt állást.

¹⁶ RAPANT, 1941. 14.

¹⁷ Ján Ďurovič (1894–1955) irodalom- és egyháztörténész, szerkesztő. Egyháztörténetet és irodalmat tanított a szlovák evangélikus hittudományi karon, Pozsonyban. A szlovák kultúra, az irodalom és az egyházi múlt felé orientálódott, pozitivista irányú munkái gazdag forrásanyagon alapultak. Ďurovič számos szakmunka és népszerűsítő-oktató publikáció szerzője.

¹⁸ ĎUROVIČ, 1951., ĎUROVIČ, 1948.

¹⁹ ĎUROVIČ, 1951. 264.

²⁰ Jozef Podhradský (1823–1915) szlovák drámaíró, költő, 1850 és 1862 között pesti evangélikus lelkész. Ján Seberíni (1780–1857) pedagógus, egyházi író. (A szerk.)

Đurovičhoz hasonlóan Ján Hučko²¹ is figyelmet szentel az említett harcoknak a Michal Miloslav Hodžáról írott monográfiájában.²² Ő azt hangsúlyozza munkájában, hogy az uralkodó anélkül adta ki a rendeletet, hogy tárgyalásra hívta volna össze a magyarországi protestáns egyházak befolyásos személyiségeit, akik még ebben az időben sem álltak el a szlovák evangélikusok és a magyar reformátusok uniójának 1840-es években megfogalmazott tervétől, amely Zay Károlytól, a magyar evangélikus egyház főfelügyelőjétől származott. Ebben az időszakban az unió feladata elsősorban a nemzetiségek nyelvi egyesítése lett volna, míg jó egy évtizeddel később a pátenst – Hučko szavaival – „Nagymagyarország” [szlovák eredetiben: „*Velké Maďarsko*” – A szerk.] egységét fenyegette. Az uralkodó az egyház szervezetét egy kevésbé reprezentatív rendszerre alapozta, melyben teljes személyi egyenjogúság illeti meg az egyház minden tagját. Ez adta volna meg a lehetőséget minden „törvények felettség” megszüntetésére, mellyel a nemesség bírt, amelyet használt, és amellyel visszaélt, hivatkozva a régi elvre: akié a föld, azé a vallás. A következő ok, amiért a világi evangélikus képviselők nem fogadták el a pátenst, Hučko szerint nem volt más, mint az, hogy nyilvánvaló többsége miatt döntő szava a szlovák etnikumnak lett volna az evangélikus egyházon belül, mind az egyházi élet és az iskolarendszer, mind pedig az igazgatás, illetve a polgári élet területén, amely nagy veszélyt jelentett volna a magyarosító törekvésekre. A szlovákok számára még egy pont volt különösen fontos: a pátenst titkos szavazást és az említett funkciók betöltésekor szabad választást biztosított volna az egyházban. A nem nemesek számára így több lehetőség nyílhatott volna a vitákban való részvételre, megszólalásokra, illetve a hivatali munkák elérésére, ismeretségek, kapcsolatok kötéseire. Tehát könnyebbé válhatott volna az állami adminisztrációban pozíciót szerezni, s a magyar politikai köröket pedig épp az aggasztotta, hogy e lehetőségek gátat szabhattak volna magyarosítási terveiknek. Nem lehet elhanyagolni azt a tényt sem, hogy a pátenst anyagi alapot biztosított volna a szeniorok és a szuperintendensek

²¹ Ján Hučko (1923–2001) a szlovák professzionális történészek azon második generációjához tartozott, akik 1945 után kezdték a történettudományt művelni. Legtöbbet a jelentős szlovák személyiségek, intézmények, nemzeti célok, valamint a Ludovít Štúr-féle szlovák irodalmi nyelv kialakulásának, a cseh-szlovák viszony és a nemzeti mozgalom társadalmi hátterének a kérdéseivel foglalkozott. Ján Hučko szakmai munkáit, amint egész személyiségét is erős humanizmus és nemzeti érzés, és az ezek összehangolására való törekvés hatotta át. Történeti munkáit a részadatok türelmes keresése, azok statisztikai feldolgozása és általánosítása jellemezte.

²² HUČKO, 1970. 167.

keresetének kiegyenlítésére és a szegény egyházközösségek támogatására. A rendelet megengedte a zsinat összehívását, aminek azonban javaslatételi joga volt csupán, mert csak az uralkodó rendelkezett jóváhagyási joggal.²³ Annak ellenére, hogy a pátenst Ferenc József uralkodói kényszerrendeletként adta ki, a szlovák protestánsok sem a kiadás idején, sem később nem firtatták alkotmányellenességét, hiszen a rendelet tartalmával egyetértettek és bevezetését el is várták. A szlovákok számára a pátenst, Hodža szavaival egy *„új tavasz, a kedvezőbb jövő hajnala”* volt.²⁴

A pátenst körüli vitákkal foglalkoztak Jozef Miloslav Hurban életrajzírói is, többek között Štefan Samuel Osuský és Tomáš Winkler.²⁵

Belo Polla²⁶ álláspontja szerint a gazdasági és pénzügyi reformok után az uralkodó átlépett a kultúra és az egyházak területére, hogy a reformokkal megnyerje a monarchia nemzeteit. Ezért is válhatott a protestáns pátenst a szlovákok nemzeti-politikai mozgalmainak részévé a következő évtized elején.²⁷

Milan Podrimavský²⁸ szerint a pátenst a *„szlovák evangélikusok nemzetegyházi önmegvalósításában”* játszott kiemelkedő szerepet.²⁹ A szerző azt hangsúlyozta, hogy a vezető evangélikus személyiségek többéves próbálkozásai *„az általánosan érvényes rendeleti keretek között működő, mégis nemzeti öngazgatás elérésére”* – mellyel a magyar evangélikus egyház rendelkezett – kezdettől fogva sikertelenek voltak. Így a pátenst bevezetése is komplikációkhoz, éles vitákhoz és konfliktusokhoz vezetett.

²³ HUČKO, 1970. 167.

²⁴ HUČKO, 1970. 165.

²⁵ Jozef Miloslav Hurban életéről több monográfia is készült, például: BODNÁR, 1925., MRLIAN, 1959., OSUSKÝ, 1928., WINKLER, 1997.

²⁶ Belo Polla (1917–2000) szlovák történész és archeológus. Történeti munkáiban a magyarországi nemzetiségi kérdéssel, az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés utáni szlovák-magyar viszonyral, az országgyűlési választásokkal, a *Matica slovenská*-val foglalkozott. A történeti archeológia alapítója: a középkori településeket, a szálláshelyeket, a szakrális és a világi épületeket, a középkori temetőket kutatta.

²⁷ POLLA, 1997. 113.

²⁸ Milan Podrimavský (1943–) tudományos érdeklődésének központi témája a szlovák társadalom, politika, politikai gondolkodása „hosszú félévszázadban” (1848 és 1918 között a szlovák nemzeti mozgalom politikai küzdelmének az időszaka, amely elvezetett Csehszlovákia 1918-as megalakulásáig). Szerzői figyelme azon ún. nagy politikai és ideológiai eseményekre és jelenségekre irányul, amelyek meghatározóan befolyásolták a szlovák társadalom fejlődését.

²⁹ PODRIMAVSKÝ, 2003.

Végeredményben azok az egyházi körök kerültek fölénybe, amelyek a pátenst elutasították, mivel gyakorlati érvényesülése a szlovák evangélikusok nem kívánt erősödéséhez vezetett volna az egyházi szervezetben. Ezek, a pátenst elutasító és a befolyásos magyar politikai erők által hatékonyan támogatott egyházi körök, a szlovák evangélikusok megerősödését azon érdekek megnyilvánulásának tartották, amelyek elutasították a magyar államgondolat és hazafiság szellemét. A pátenst ellenzői szerint ugyanis az egyház nyilvános életben betöltött küldetése is az említett elvek elterjedését kell hogy szolgálja, amelyhez hozzá kell igazítani a belső rendelkezés elveit és az egyházi szerkesztés működését.³⁰

A pátenst érvényesítéséért folyó harc a 19. század '60-as éveinek elején azért állt a szlovák evangélikus értelmiség érdeklődésének fókuszában és azért képezte tevékenységének fontos terepét, mert jelentősége nem csupán egyházpolitikai, de nemzeti színezetű is volt.³¹

A magyar történetírás a protestáns pátenst problémakörét és a kiegyezés előtti korszakot, illetve az egész magyarországi protestáns egyháztörténetet illetően a szlováknál sokkal gazdagabb.³² Olyan szerzők nevét kell feltétlenül megemlítenem, mint Zsilinszky Mihály,³³ Bucsay Mihály, Fabiny Tibor, Zoványi Jenő, Kertész Botond és Kósa László.³⁴

Mellettük azonban a neves egyháztörténész, Révész Imre is részletesen foglalkozott a pátenst történetével, a *Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából* című munkájában, továbbá Csohány János *A magyarországi protestánsok abszolutizmuskori bécsi kormányiratok tükrében* című írása is újabb eredményekkel járult a további kutatásokhoz.³⁵

Révész Imre könyve dolgozta fel elsőként átfogóan a magyar protestáns egyházak történetének e fejezetét. A szerző igyekezett széles körű képet adni a magyarországi protestánsok pátenst előtti helyzetéről és megpróbálta megragadni a rendelet kiadásának mozzanatát, főképp a magyar oldal heves ellenállását. Révész Imre, aki a pátenst körül folyó politikai vitákban részt vállaló Révész Imre unokája volt, írásának előszavában kiemeli a politikai szempontokat. Szerinte a viták minden alkalommal a nemzeti függetlenség és a

³⁰ PODRIMAVSKÝ, 127.

³¹ PODRIMAVSKÝ, 130.

³² Cikkemben nem szerepelnek a magyar történészek terjedelmesebb munkái, feldolgozásuktól magyartudásom korlátai miatt kellett eltekintennem.

³³ ZSILINSZKY, 1907.

³⁴ BUCSAY, 1985., FABINY, 1997., ZOVÁNYI, 1977., KERTÉSZ, 1999., KÓSA, 1996.

³⁵ RÉVÉSZ, 1957., CSOHÁNY, 1979.

társadalmi fejlődés ügyét szolgálták. A viták két társadalomtörténeti problémáját tartja alapvetőnek és irányadónak: az egyházpolitikai berendezkedés jellegének kérdését, amely tükrözi a világi és egyházi csoportoknak a pátenst kísérő küzdelmét, valamint az egyház felé irányuló állami támogatás kérdését, a dotációt. Révész a vitában mindenekelőtt a magyarországi evangélikusok egyházuk autonómiájának megőrzéséért vívott heroikus, önfeláldozó harcát látta, miközben ezt a dacot a magyar nemzet figyelemreméltó egysége kísérte, hiszen a pátenst kiadása korántsem eredményezett szakadást a protestáns magyarok között.

Csohány János sok esetben Révész tételeit vette át. Megállapította, hogy a pátenst visszautasításával először szenvedett vereséget Magyarországon a neoabszolutizmus. A rendelet elleni összefogás egyesítette a magyar nemzeti mozgalmat. Az ellenállás fő motívuma nem is az egyházi szabályozással szembeni ellenállás, hanem a politikai szempont volt. A szerző kiemeli, hogy a pátenst kiadásával a bécsi kormányzati körök politikai célokat igyekeztek keresztülvinni. Nem az egyház működési reformjának szándéka, hanem épp az uralkodói udvar nemzeti-politikai érdekei vezették a pátenst elfogadó, nem magyar nemzetek támogatásához Bécsre a magyar protestánsokkal szemben. A szerző nem ért egyet az osztrák történész, Friedrich Gottas elméletével, aki a *Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoabsolutismus*³⁶ című, a pátenst problematikájáról átfogó képet adó munkájában azt hangsúlyozta, hogy a rendelet a magyarországi protestáns egyházakban új rendet vezetett volna be, s ebben ki is merült volna tisztán egyházi jellege. Ezt az alapvető jelleget szerinte csak a magyar protestánsok szorították háttérbe, mikor nemzeti és autonómia törekvéseikkel világi keretet adtak neki. Gottas felröptette a magyar protestánsoknak, hogy az egyházi rendeletet nemzeti és állami függetlenségük elérésére használták fel, s tulajdonképpen visszaéltek azzal. Gondolatait azzal támasztja alá, hogy a magyarok voltak azok, akik megsemmisítették a katolikusok és protestánsok között álló „lidércet” és együtt szálltak szembe a bécsi udvarral. Ennek Csohány éppen az ellenkezőjét állítja: a pátensszel az udvarnak tisztán politikai, tehát világi céljai voltak. Ezért is volt a magyarországi protestánsoknak joga, sőt kötelessége fellépni ez ellen az egyházi köntösbe bújtatott politikai támadás ellen. A magyar ellenzéki erők egyesülése a pátensszel kapcsolatos vitákban talán a nemzeti és állami függetlenséghez vezethetett volna. Az adott történeti időszakban a császári Béccsel való szembenállás állandó tényezője volt a politikai életnek, s

³⁶ GOTTAS, 1965.

élén a vallási hovatartozás alapján nagyon is vegyes összetételű ókonzervatívok álltak. Ez az éles ellenállás és a magyar összefogás megakadályozta a magyarországi szlovákok és németek lassan kirajzolódó egyesülését, amit a pápens egyébként támogatott volna. Csohány szerint a bécsi udvar a rendelettel a maga javára akarta fordítani a magyar vezető körökben uralkodó elmentéteket. A bécsi kormányzat ki akarta játszani a pápens támogatóinak mozgalmait a magyar protestánsok ellen, a „*divide et impera*” elve alapján.³⁷

A magyar historiográfia általánosságban is a vita politikai motivációjára helyezi a hangsúlyt, amely elsődleges szerepet játszott a pápens kiadásában. A bécsi körök számára ismert tény volt, hogy a 19. század harmincas éveitől kezdve az autonóm igazgatású magyarországi protestáns egyházakban elsősorban azok a köznemesek aktivizálódtak leginkább az evangélikusok világi képviselői között, akik a legbuzgóbb, legbefolyásosabb képviselői voltak az ország függetlenségi eszméjének és magyar nemzetállammá alakításának. Ezt az eszmét az egyház belső életében is keresztülvitték. A támadás közvetlenül a pápens ellen irányult, közvetetten azonban a bécsi udvar ellen, melynek abszolutisztikus politikája egyre növekvő terhet jelentett. Visszautasítása mindenekelőtt azon részeire vonatkozott, melyek szerint az egyházi kerületek körülhatárolásáig az egyház belső kérdéseiről az állam határozott volna. A nemesi inspektorok túlnyomó többsége szerint a magyar lakosú és a magyarok által befolyásolt egyházközségek az állami intézkedésben az egyházi autonómia sérelmét látták.

Fordította: Kiss Csilla

³⁷ CSOHÁNY, 1979. 209.

Miriam Viršínská: Protestantský patent v stanoviskách slovenskej a maďarskej historiografie

Problematicou protestantského patentu sa od doby jeho vydania zaoberalo mnoho historikov, a nielen cirkevných. Súvisí to najmä s obdobím, v ktorej bol patent vydaný. Na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov 19. storočia vyvrcholila v habsburskej monarchii vnútropolitická kríza, ktorá viedla k pádu neoabsolutizmu.

Protestantský patent bol jednou z prvých uskutočnených zmien po porážke monarchie v rakúsko-piemontskom konflikte. Uhorský protestantský patent vydaný 1. septembra 1859, ktorý sa nedotkol sedmohradsko-saskej evanjelickej cirkvi, mal dať protestantským cirkvám v Uhorsku zákonný základ pre jednotnú a samostatnú výstavbu cirkevného poriadku podľa vzoru rakúskeho konzistoriálneho systému. V Uhorsku však vydanie Protestantského patentu viedlo k otvorenému odporu, čo malo rôzne dôvody: predovšetkým cirkevno-právne, politické a národné. Čoskoro sa v priebehu sporu o septembrové zákony vykryštalizovali dve strany, ktoré medzi sebou prudko bojovali. Na jednej strane stáli tzv. patentalisti, prívrženci patentu, a na strane druhej tzv. autonomisti, ktorí od počiatku pristupovali k patentu s nedôverou a rozhodne ho odmietali.

Protestantským patentom sa slovenská historiografia zaoberá v kontexte politickej situácie na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov ako prvým vážnym vystúpením predstaviteľov slovenského národného hnutia na začiatku 60. rokov 19. storočia, ktoré sa pokladá len za predohru slovenských národno-politických aktivít v tomto období. Avšak z pohľadu slovenských dejateľov boj o patent zohral mimoriadne dôležitú úlohu, na čo poukazuje aj fakt, že sa v ňom angažovali vedúci predstavitelia slovenského národno-politického života, ako boli Karol Kuzmány, Jozef Miloslav Hurban alebo Michal Miloslav Hodža. Slovenská evanjelická inteligencia si uvedomovala, že v súvislosti s Patentom sa nerozhodovalo len o cirkevno-politickej otázke, ale že tento zápas mal aj národno-politický rozmer.

Maďarská historiografia je v porovnaní so slovenskou nepomerne obsiahlejšia, čo sa týka nielen problematiky Protestantského patentu a obdobia pred vyrovnaním, ale celkového výskumu dejín protestantizmu v Uhorsku. Spomeniem autorov ako Zsilinszky Mihály, Bucsay Mihály, Fabiny Tibor, Zoványi Jenő, Kertész Botond. Maďarská historiografia kladie predovšetkým dôraz na politickú motiváciu, ktorá zohrala prvoradú úlohu pri vydaní Protestantského patentu. Poukazujú na skutočnosť, že vydanie Protestantského patentu malo výsostne politické zacielenie.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ALU Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine

BARICA

1959 BARICA, Adam: Patentálne boje v Trenčianskom senioráte. In: *Cirkevné listy*, 72. (1959), č. 5. 75–79.

BAUHOFFER

1860 BAUHOFFER, Ján Juraj: *Ansichten und Zeugnisse hervorragender Männer über die alte Verfassung und Verwaltung der prot. Kirche in Ungarn...* Pest, 1860.

BODNÁR

1925 BODNÁR, Július: *Dr. Jozef Miloslav Hurban*. Bratislava, 1925.

BORBIS

1861 BORBIS, Ján: *Die evangelisch-lutherische Kirche Ungarns*. Nördlingen, 1861.

BUCSAY

1985 BUCSAY Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1525–1945*. Budapest, Gondolat, 1985.

BUJNÁK

1927 BUJNÁK, Pavel: *Dr. Karol Kuzmány (život a dielo)*. Liptovský Mikuláš, 1927.

CSOHÁNY

1979 CSOHÁNY János: *A magyarországi protestánsok abszolutizmus kori bécsi kormányiratok tükrében*. Budapest, 1979. Doktori értekezés – kézirat.

ĐUROVIČ

- 1948 ĐUROVIČ, Ján P.: Hurbanova cirkevnoliterárna práca. In: *Theologia evangelica*, XXI. (1948) č. 3-4, 198–212.
- 1951 ĐUROVIČ, Ján P.: Boj o Patent v cirkevných časopisoch. In: *Theologia evangelica*, 4. (1951. č. 4-5, 264–291.

FABINY

- 1997 FABINY Tibor: *A magyarországi evangélikus egyház rövid története*. Budapest, Evangélikus Sajtóosztály, 1997.

GOTTAS

- 1965 Friedrich GOTTAS: *Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoabsolutismus*. München, Oldenburg, 1965.

HUČKO

- 1970 HUČKO, Ján: *Michal Miloslav Hodža*. Bratislava, Epocha, 1970.

KERTÉSZ

- 1999 KERTÉSZ Botond: Protestáns uniókísérlet Magyarországon az 1840-es években. In: *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Szerk.: HEGEDŰS András és BÁRDOS István. Esztergom, Esztergom-Budapesti Érsekség, 1999.

KÓSA

- 1996 KÓSA László: Protestáns történelemértelmezés Csehországban és Magyarországon. In: *Magyarok Kelet és Nyugat közt - a nemzettudat változó jelképei*. Szerk.: HOFER Tamás. Budapest, Néprajzi Múzeum-Balassi Kiadó, 1996. 135–142.

MRLIAN

- 1959 MRLIAN, Ondrej: *Jozef Miloslav Hurban*. Martin, Osveta, 1959.

N. N.

- 1959 N. N.: Cím nélkül. In: *Cirkevné listy*, 72. (1959) č. 5.

OSUSKÝ

- 1928 OSUSKÝ, Samuel Štefan: *Filozofia štúrovcov II. Hurbanova filozofia*. Myjava, 1928.

PODRIMAVSKÝ

- 1992 *Dejiny Slovenska III*. Zost.: PODRIMAVSKÝ, Milan, Bratislava, 1992.
- 2003 PODRIMAVSKÝ, Milan: Súvislosti konfesionalnej otázky a slovenskej politiky v období rokov 1850–1867. In: *Kresťanstvo v dejinách Slovenska*. Zost.: KOHÚTOVÁ, Mária, Bratislava, Universum Presov pre Historický ústav SAV, 2003. 123–134.

POLLA

- 1997 POLLA, Belo: Slovenské politické snahy v rokoch 1859–1860. In: Belo POLLA: *Matica slovenská a národnostná otázka*. Martin, Matica slovenská, 1997.

RAPANT

- 1941 RAPANT, Daniel: Koniec absolutizmu. Októbrový diplom. In: RAPANT, Daniel–BOKES, František–HRUŠOVSKÝ, František: *Osudy Memoranda 1861–1941*. Martin, Matica slovenská, 1941.

RÉVÉSZ

- 1957 RÉVÉSZ Imre: *Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából*. Budapest, 1957.

ŠTRBA

- 1959 ŠTRBA, Ján: Patentálne boje v Oravskom senioráte. In: *Cirkevné listy*, 72. (1959) č. 7–8. 111–114, č. 9. 137–141, č. 11. 172–176.

URBANITSCH-WANDRUSZKA

- 1995 URBANITSCH, Peter–WANDRUSZKA, Adam (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 184–1918. Band IV. Die Konfessionen*. Wien, VÖAW, 1995.

WINKLER

- 1997 WINKLER, Tomáš: *Perom a mečom*. Martin, Matica slovenská, 1997.

ZOCH

- 1865 ZOCH, Ctiboh: Protestanti a protestantizmus. *Cirkevní listy II*. 1865. 345–351.

ZOVÁNYI

- 1977 ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Szerk.: LADÁNYI Sándor. Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977.

ZSILINSZKY

- 1907 ZSILINSZKY Mihály: *A magyarhoni protestáns egyház története*. Budapest, Atheneum, 1907.